

ЉУБОМИР ЗУКОВИЋ

КУЧИ У НАРОДНОЈ ПЈЕСМИ

ОПШТА СВОЈСТВА

Најбитније својство ове поезије* је њен племенско-братственички дух, који се, углавном, складно преплиће, прожима и допуњава с потребом и жељом пјевача да се прослави и појединац. Било да се радило о једном или другом, у њој се највише цијене и истичу: срчаност, бистра памет и реска бесједа, поштовање племенских традиција и постојано служење моралним начелима рода.

Племенски карактер ових пјесама одредио је и њихову судбину: раширеност и домашај. На сваком мјесту, готово у свакој појединости њиховој осјећа се да нису имале ни дуг ни богат живот у народном усменовању, да је већина скнаћена на брзу руку, чак без истинског стваралачког повода, али увијек са неприкривеном жељом да се истакне и прослави племе, да се у пјесми његова повјесница и тако и сигурније и брже доведе до свијести људи. Полазило се од знања да се оно што зграби и понесе по народу добра епска народна пјесма најдаље чује и најдуже памти.

Чак и оне пјесме које су нешто дуже промицале усменим предањем колектива, углавном су тавориле на скученом духовном про-

* Будући да су готово све испјеване на исти калуп и да су истим духом прожете, ове се пјесме морају у више наврата и с напрегнутом пажњом читати и упоређивати, јер се иначе врло тешко памте, а још теже међусобно разликују. Све то готово у подједнакој мјери важи и кад је ријеч о начину приказивања догађаја и ликова и кад је ријеч о самом предмету приказа. Друго, у сваком стручном и научном бављењу овим пјесмама јавља се као посебна неподесност околност да су штампане без наслова, па их је — тако шукасте, а међусобно јако сличне — доста напорно хватати, држати и окретати, уопште њима руковати, јасним и прегледним мислима и реченицама. Навођење почетног стиха, с обзиром на то да многи од њих представљају знатно очврсле облике епског понављања, којим се може започети прича о било коме предмету, па се стога неки од њих и у овом кругу пјесама понављају чак и више пута, може нам само донекле помоћи.

стору и врло су ријетко пролазиле „преко брда“.¹ Тако су и оне биле лишене могућности да обогате и усаврше свој пјеснички израз, да у себи приме друкчије, према томе, и шире погледе и схватања. Оне су, како рече Михаило Лалић, углавном „остајале заточене у тијесним оквирима села, братства или племена, као сужањ у тамници“.² Најчешће и нису посједовале ону унутрашњу снагу којом би се наметнуле и сусједном племену, њему прије свега, а преко њега још даље и шире, и тако доспјеле у просторе кроз које се лети и траје превасходно поетском снагом. Једноставно нису успјевале да умакну напрегнутој пажњи оних који су у опјеваном догађају можда и сами учествовали, да измигоље штетној и кратковидој бризи „свједока цјепидлака“, или њихових синова и рођака. Стога те пјесме нису ни могле да добију „хранљиве сокове мајке маште која једино успијева да поправи догађаје“.³ А епска народна пјесма која догађаје не дограђује, не поправља и не преобликује, тешко да може и досегнути оне висине на којима се лако и брзо лети из једног у други крај.

Оно чиме нас једна пјесма плијени и осваја није само слика стварности у њој, него још више сан о срећи, о љепшем и бољем животу кога у тој стварности нема, или се изузетно тешко и ријетко остварује. Сан о људској срећи углавном се није ни палио ни разгоријевао на ономе чега је у нашој прошлости било на сваком кораку, него се он савијао око онога што је било ријетко, за чиме је човек жудио, а што се врло тешко постизавало и остваривало.

У овом се случају такође потврдило правило да народни пјевач у вијенац епске пјесничке славе врло тешко увија сирову историјску грађу. Њу, прије тога, мора да преобликује и смекша слободна народна машта, мора да је у амбијенту легенде стваралачки осмисли и ослободи неподесних тегова чињеничне непосредности. Мора да ублажи, или готово сасвим отклони, она трења којих у сваком стварном догађају има. Њих невјешт пјевач врло тешко савладава, о њих се спотиче, посрће и пада, а најчешће пузећи иде напријед. Пјесме племенско-братственичког репертоара, а овдје се искључиво о таквим пјесмама ради, „сапете на два-три дола између потока“⁴, најчешће су остајале без неопходних услова за живот, цвјетање и развијање.

Ваља, међутим, имати на уму да су ове пјесме, поготову онда када су настајале и непосредно иза тога, једно значиле и говориле уху и духу Куча и Дрекаловића, а друго и друкчије свима осталима. Стога су оне до људи изван свога духовног завичаја, са незнатним изузецима, и допрле захваљујући околности која је потпуно супротна њиховој природи — зато што су из сфере усмености прешле у

¹ Михаило Лалић, *Ратна срећа*, Београд, Нолит, 1973, 105.

² Исто.

³ Исто.

⁴ Исто.

сферу писане књижевности, а нарочито зато што им је намијењена илустраторска улога у једном дјелу које има знатну књижевну и историјску вриједност по себи.

Иначе, Вукова збиља узгредна напомена да у црногорским пјесмама „има више историје него поезије“⁵ узима се понекад и сувише круто и обично наводи као доказ да је било баш све онако како се у некој пјесми за одређени догађај или личноста говори. Војвода Марко Миљанов, који је боље од многих познавао усмено предање Куча и сусједних племена, зна да ствари не стоје баш тако и да пјесма понекад може и умјије некога и тако да искити и увелича „како га не бише сад мајка и отац промијенили за пјесме да и' син дође, а пјесме у народ да нестану“.⁶ Несумњиво је и овдје било или онако, или слично као и у другим крајевима: више су се и лакше јунаци могли у једној пјесми од вјештог и надахнутог пјевача награбити славе, него у десет бојева које пјесме заобилазе. Све је то, међутим, у пјесмама изразито племенске и братственичке оријентације остајало закржљало. На преуском простору кретања, уз то у непосредној близини свега онога што се у тим пјесмама помиње и слави, није се могло наћи сокова за прави умјетнички полет.

Било је, истина, и међу овим пјесмама таквих које би се примиле у народном усменовању и шире заједнице само да се нашао ко год вјешт и добронамјеран да их живе и свјеже пренесе преко сусједних племена; да их је, заправо, у правом тренутку било пресадити тамо гдје се нису осјећали студени вјетрови племенско-братственичке мржње и суревњивости. Но, то се дешавало знатно рјеђе од онога што је опет врло добро уочио Михаило Лалић, чије смо мисли досад већ неколико пута навели. „Ако се потомак „јуначке куће“, вели он, не покаже на истој висини, или ако власт изгуби, ако га потисне неко јачи или ако му ближњика изумре — тим и пјесма о подвигу његовог претка губи право на опстанак и гаси се у забраву“.⁷

Од вајкада је било тако: на чијим се кочијама возиш, онога и коње ваља да хвалиш. Све то на свој начин као да потврђује и војвода Марко кад на једном мјесту каже: „Кучки је народ још прије Дрекаловића био ратоборан и јуначан; но давно су били њини догађаји, па су утонули у забравност, те се о њима мање у народ прича“.⁸ Дрекаловићи су својом снагом и улогом у животу Куча једноставно засјенили све око себе и прије себе.

⁵ Вук Стеф. Карацић, *Српске народне пјесме*, књ. IV, Београд, Просвета, 1969, 98.

⁶ Марко Миљанов, *Сјај легенде*, Титоград, „Графички завод“, 1966, 136.

⁷ Михаило Лалић, *Наведено дјело*, 105.

⁸ Марко Миљанов, *Сабрана дјела*, књ. 3, *Племе Кучи у народној причи и пјесми*, Титоград, „Графички завод“, Приредио Милорад Стојковић, 1967, 50.

Војвода, додуше, вели да народ памти и „прати“ дјела и ријечи не по томе ко их је учинио и изговорио, него по томе „колико су близу истини и каквим духом миришу“⁹, али он је запазио и то да је исти тај народ цијенио и памтио „ријеч“ Тома Петрова која све то унеколико друкчије освјетљава. — Кад му је неко од његових Медуњана рекао: „Ти си, Томо, љепши и бољи од Божине“, он му је на то одговорио: „Не, богме, бољи Божина, но је Безијевац, од нејачега братства, а да је Поповић кâ ја, ондар ти би видио ко је бољи, ја али Божина“.¹⁰ И одиста, војводу Божа Петрова, као што ће се видјети, хвале у народној пјесми и његови Кучи и њихови противници, а нисам примјетио да се спомиње ни у једној пјесми његов савременик Божина Стојанов, од кога војвода Божо не би желио ни да је бољи ни љепши, него да је „таман кâ он“.

Разумије се, доброј пјесми, односно надахнуто оствареном лику епског јунака и занимљиво испричаном догађају „ближњика“ не може лаке шале изумријети, него му се умножава истом брзином и мјером као и јунакова епска слава. Такав јунак накнадно чак може „постати“ родоначелником више племена и брастава. Као што, на другој страни, ни највећој задрузи ни најревноснијим робацима није лако у лошој пјесми чувати спомен на јуначког претка, а да је то, ипак, могуће, доказ су у извјесној мјери и пјесме о Кучима које је биљежио војвода Марко Миљанов. Оне, међутим, као што смо рекли, нису ни постале ни опстале искључиво по законима настајања и трајања усмене епике.

Видици у овој поезији су у приличној мјери скучени и замагљени. Пјесма се, истина, увијек јавља и као суђење и пресуда, али се и једно и друго чини, врло често, у име доста крутих и уских животних и моралних начела. У њој понекад нема оне јасне и постојане црте којом би се у свијету који се приказује дијелило оно што је мрачно, сурово и ружно, што спутава и оптерећује. У овим се пјесмама више убија и сијече у име смрти и прошлости, него у име живота и будућности. Очигледно, тако је некако било и у стварности. Међутим, добра пјесма надроста, поправља и уљепшава живот и стварност из којих ниче и о којима говори. Она не може и не смије бити само хроника, истинска, истина, историја. То је давно и, као и много шта друго, први истакао Вук. „Молим вас“, писао је он Милошу Обреновићу још 1823. године, „да знате само то да *пјесма није историја*. У историји се гледа *истина*, а у пјесми се гледа како је *измишљено и намјештено*“.¹¹ Иако овом мишљењу недостају нијансе, иако је у својој одерђености тврђе него што природа ствари о којој се размишља и суди то допушта, оно је у основи тачно.

⁹ Марко Миљанов, *Сјај легенде*, 104.

¹⁰ Исто, 105—106.

¹¹ Вук Стеф. Караџић, *О српској народној поезији*, Београд, Просвета, 1964, 279.

ОСВЕТА

Ове пјесме славе борбе и освете, убијања и умирања, што је мање-више случај са епском поезијом свих народа, али у њима мањка жеља и напор да се та борба и те жртве осмисле, да се размакну међе духовних видика свијета за који се и о коме се пјева; да се означе и истакну општији и племенитији циљеви у име којих се човек бори и страда. Оне не обећавају нити буде наду у то да жртве које се подносе могу бити залога, да је избављење утолико драже и „слађе“ уколико је „дрче трпјење“.¹² Највеће животно начело јунака ове поезије је освета и борба у служби освете. Од те страсти заточници и заточеници ове борбе као да су ослијепили и оглувљели. Живот и епска пјесма о њему врте се у кругу држећи се под руку и као да им недостаје снаге и умијећа за онај одлучујући корак којим би се уздигли изван и изнад тога. Освета грије као сунце, разгаљује и блажи као мелем, али и пече, боли и нагриза и трује као загађена рана. Све зависи од тога с које се ко стране налази.

И када је најуспешнија, освета пружа само краткотрајно задовољство, јер истог тренутка постаје клица будућих сукоба, погибија и разура — освете, дакле. Вапај за осветом готово је редовно загушвао мисао о слободи, миру, љубави и слози. Тога, збиља није било у потребној мјери ни у поезији ни у животу црногорских и брдских племена. „Ја се чудим“, писао је једном приликом митрополит Петар I Петровић Његош црногорским главарима, „како ви мислите живјети једни с другијема у рат и са свакијем наоколо себе у немир“.¹³ „Ви сте“, обраћао се исти митрополит Црногорцима и Брђанима, „од сваког цара и краља вољни и слободни, да ви нитко не заповиједа, но нијесте један од другога; ви слободу своју не познајете и познати је не хоћете“.¹⁴

Освета стварно не би смјела бити једини циљ борбе, убијања и страдања, јер у том случају ни борби ни освети није лако открити и сагледати крај и прави смисао. Зато ове пјесме и нису могле да понуде излаз а што је најгоре: он се у њима чак и не тражи. Све као да нема ни почетка ни краја, као да се друкчије нити може, нити умије. Таман се један обрачун заврши, а већ одмах једна или друга страна, а понекад у исти мах и једна и друга, почињу се спремати за нов напад и освету, за нову борбу, јер се осјећа закинутом и прикраћеном у обрачунима који су већ минули. Освета је врховни принцип борбе и живота, уздигнута је до светиње. Ко се не освети, тај се не посвети, гласи једна пословица из ових крајева. Освета је истом снагом уједињавала и разједињавала племена и братства. Сам војвода је, причајући повијесницу свог племена, нагласио да је много пу-

¹² Марко Миљанов, *Племе Кучи...*, књ. 3, 137.

¹³ Д(ушан) Д. Вуксан, *Посланице митрополита црногорског Петра I, Цетиње*, 1935, 154.

¹⁴ Исто, 182.

та „звјерска освета“ била „допрла чак до несавјести чојске“.¹⁵ Том је страшћу, као у пожару, горело понекад цијело племе, појединци поготову. Мајка сурово и безобзирно, али потпуно у духу тврдих закона свога краја и времена, кује освету свога сина без обзира на цијену која се за њу мора платити. Њој је до те освете, очигледно, више стало него до јединог преосталог сина.

„Бог т’ убио, Нико, мио сине!
да си, Нико, бруко, погинуо,
би Радоје тебе осветио,
а ти њега кол’ко ками нећеш“.¹⁶

Сестра, дјевојачки смјерно, али сасвим отворено опомиње брата да нема право да се размеће јунаштвом док им је брат неосвећен. Тек кад „закукају каде“ и за убицама њеног брата, моћи ће и она ведрије и без зазора да живи и гледа другоме у очи.

„Онда би ми срцу лакше било,
ка да би ми Новака вратио“.¹⁷

Несрећа је, међутим, у томе што и једна и друга страна, овдје мислим на главне и стално супротстављене стране, Куче и Турке, у том крвавом подмиривању и намиривању дугова, увијек настоје да једни другима врате, како рече један пјевач, „мало више него што су дужни“.¹⁸ Којим путем онда стићи до слободе и мира ако се они на овај начин траже и чувају? Таквим се мислима творци и јунаци ове поезије, једноставно не баве.

Освета понекад има веома широку побуду и намјену, врши се над неким и зато што је „многе Србе намучио“, односно, кад је у питању друга страна, да се угоди „дину и султану“. У другој прилици она се стога намјењује и усредсређује на појединца и с обзиром на онога ко се свети, и с обзиром на онога на коме се освета врши. У томе понекад има чак нечег ритуалног, нечег што подсјећа на религиозни чин. Турчин Макаловић трчи према рањеном Пауну Буровићу да му он лично посијече главу, при том у неком неописивом заносу и весељу, „својега баба имењаше“ и, као дуг, или најљепши поклон „у ценет му освету шиљаше“.¹⁹

У *Примјерима чојства и јунаштва* Марко Миљанов казује анегдоту о човјеку који низ запету пушку гледа братоубицу, „разгабајући у који ће (га) дио тијела убити“. Осветник, чини се, жели да тај тренутак потраје, а „мислећи“ о томе како ће уз пуцањ и пјесму „запојат“, чињаше му да ће га његов брат из гроба слушати, како му с крвничке куће пјева брат“.²⁰

¹⁵ Марко Миљанов, *Племе Кучи...*, књ. 4, 12.

¹⁶ Исто, 123.

¹⁷ Исто, 15.

¹⁸ Исто, 28.

¹⁹ Исто, 80.

²⁰ Марко Миљанов, *Сјај легенде*, 84—85.

Истинита је стога војводина оцјена да су Кучи, вођени и гоњени непрестаном мишљу о освети, „ка̄ у незнан стајали“.²¹ Мржња између Куча и сусједних турских поданика достигала је такве сразмјере, да се и сам војвода Марко над тим згражавао, али, на жалост, не и народна пјесма, напротив, она је слави и уздиже. Према војводиној оцјени за Куче и њихове противнике „обукло се у поштење свако злочинство с којијем се дичи свако на своју страну“.²² Дакако, најгласнији и најтрајнији облик тог дичења и разметања и на једној и на другој страни биле су епске народне пјесме.

Колико су Кучи, њихови пјевачи и пјесме испуњени страшћу за осветом, види се и по томе што пјесме које казују о борбама и окршајима у којима су они сами страдали и изгинули пјевачи не завршавају приказом само тога догађаја, већ одмах настављају да казују о сљедећем успјешно завршеном обрачуну, како би, и себи и слушаоцима, мелем освете што прије привили на повријеђену сујету. Овако замишљена и устикована повјесница племена, очигледно, није могла заобићи ни по коју крупну кап жучи пораза, али су их пјевачи најлакше пили и другима најрадије нудили смијешане с медом побједи и освете. Нека су Кучи и изгинули у некоме боју, ако је непријатељ страдао и изгинуо теже и више, разлог за ликованье и весеље је ту:

Има мртви и рањени Куча,
ал' се Мићу живо срце смије,
весели се турској погибији.²³

Све се од себе даје „тек дако се част осветом поправи, јер се виша жалост подноси и трпи за оно што није освећено, но за оно што му остаје пусто огњиште“.²⁴

Живот Куча, ако је судити по овим пјесмама, поред све своје привидне једноставности, имао је и неке своје крупне противурјечности и недоследности. На једној страни, он је толико јефтин, главе тако често и тако лако полијећу; на то се толико свикло и обикло, као на појаву без које се живот на овом простору не би могао ни замислити, без које чак не би имао ни смисла ни цијене. На другој страни, кад се између људи, братства, племена, или народа, испријечи мртва глава, рана, какав грабеж, или било шта друго што се може посматрати и доживљавати кроз призмју освете, онда то нараста до чудесних сразмјера, испуњава сву душу и заклања цио видик. Јавља се као болест и мора која тишти, трује и разара појединца, братство или чак и цијело племе.

Овдје се човјек осјећа и задовољно и поносно, мада не и сигурно, само док некоме дугује главу. Чим се тај однос промијени, дуговање подмири и изравња, а поготову противник учини или уграби

²¹ Марко Миљанов, *Племе Кучи* ..., књ. 4, 12.

²² Исто, 41.

²³ Исто, 38.

²⁴ Марко Миљанов, *Сјај легенде*, 127.

више него што му се дуговало, задовољство уступа мјесто стиду, душа почиње да цвили и снује освету. Отуда неке од ових пјесама и подсјећају на задатке из рачуна у којима се највише сабира и одузима. Најприје се на почетку пјесме нашироко износи шта је досад ко коме учинио, шта је од тога већ „подмирено“, а шта се још и на којој страни дугује. Све се то из пјесме у пјесму упорно пресица и ниже, увијек за један бој, за један број, за један обрачун, за један рачун, дуже и више. Из тога треба да се закључи ко коме и колико дугује, ко, према томе, мора мислити на освету и предузимати кораке да је изврши. На крају тог новог окршаја рачуни се поново изравњавају, опет се сабира и одузима, и пјевачу је, чини се, до тог резултата више стало, него до поетског учинка. Он, заправо, мисли да тај учинак пресудно зависи од таквих података, да га без њих чак не може ни бити. Најчешће у том крајњем рачуну и обрачуну садржан и злокобни предрачун, домаћи задатак за побијебеног.

У једном крвавом и немилосрдном обрачуну гинуло се „да се не зна с које стране више“, али пјевач није могао тако да заврши приказ боја, јер би пјесма била лишена онога што је за њене творце и кориснике било од прворазредног значаја — извјештаја о крајњем исходу. Стога се и ова пјесма наставља све док се то не сазна:

Послије боја оца Дековића
дозиваше Бега Рашовића,
ал' се озва војвода Илија:*
„А што вичеш, Туре Дековићу?“

Овај га пига:

„А бога ти, војвода Илија,
је л' ти много Куча погинуло
од нашега огња великога?
Кажи право, тако био здраво,
свакојако знати ће се право“.

Узаман је, дакле, покушавати да се сакрије и заташка оно што се, раније или доцније, али неизоставно, мора дознати и разгласити. Због тога се бију, страдају, пате и тугују. У томе им је и радост и понос. То им је мјера успјеха, односно неуспјеха, побједе и пораза.

Тридес ми је погинуло Куча,
и толико има рањеније“,

одговара Илија и одмах тражи од хоце да му, уз „аманет тешки“, каже колико је погинуло Турака од кучкога „огња сиротнога“.

* Занимљиво је обратити пажњу и на то: кога хопа зове, а ко му се одазива. Он зове Бега Рашовића, који је погинуо у почетку боја, па се Турчину стога и мора јавити војвода Илија. Зацијело је то тако стварно било, а пјесник мисли да чак ни ту појединост не смије измијенити, или заобићи.

Кад се властита снага не прецјењује, ма колики да је учинак, изгледаће и већи и значајнији, пружиће утјехе и радости, разлога за понос, зато се и наглашава да је кучки огањ сиротињски, оскудан. Шездесет мртвих и двапут више рањених, који су уз то „ближе смрти но животу“, учинак је „огња сиротнога“ бораца војводе Илије. Без обзира на то што је погинуло и неколико биранијих јунака, што су Кучи и иначе „јакко изгинули“, крајњи исход је повољан, те се чак може и прославити:

Онда Кучи шенлук истурише,
 посјечене главе разм'јенише,
 и пошоше сваки дому своме...²⁵,

дакако, да се радују и зоре, али и да се надају новом и још жешћем нападу и боју. У пјесму ће се, по правилу, обући само онај бој који је добијен, „с чим се диче српски соколови“, онај у коме су Кучи „себе насладили“ посјеченим турским главама.

Има, међутим, примјера који показују да освета и није тако проста ствар, обична рачунска радња сабирања и одузимања, него да се понекад ради и о мало тананијим процјенама и одмјеравањима. Не иде увијек глава за главу, него, ако се може, за било коју главу свога, најбољу главу противника, пошто је свој, готово увијек, или најбољи или међу најбољима. Стога се и у овим пјесмама каткад пажљиво одмјерава колико је ко „био љепши за делијство“, а нарочито „бољи за јунаштво“, да би се могло оцијенити је ли освета извршена успјешно или тек „да се добије чапра за чапру“. Уосталом, важно је бити сигуран у то да је освета потпуна, а претјерати се могло, чак и вишеструко. „Који је од јакога братства, а сам је јунак, таквоме није много и четворицу да убије за свога брата. Такви говори: „Није пушка теразија, но ја бијем за мога брата колико могу, а не оку за оку“.²⁶ То је такође једна од околности која је утицала на то да та међусобна подмиривања и намиривања никада не донесу прави мир, доведу, зауставе и уставе казаљку освете на нули, јер се радило о процјенама и оцјенама, мјерењу и одмјеравању у која су много више умијешана осјећања него разум.

Како створити услове за иоле трајнији мир кад се у Кучима и око њих свети све и свашта, кад се, по ријечима војводе Марка, „дигће двоје чељади турске и кучке не могу састати што нете један другоме пркосити“.²⁷ Кучи су, вели војвода, говорили један другоме: „Кад не можеш што друго, задушније ти је Турчину сломит' и грану од раста, но препостиг' петак и сриједу“.²⁸ Важно је противнику направити штету, срамоту, натјерати га да пати и тугује или, по могућности, све то истовремено.

²⁵ Марко Миљанов, *Племе Кучи...*, књ. 3, 144.

²⁶ Марко Миљанов, *Сјај легенде*, 154.

²⁷ Марко Миљанов, *Племе Кучи...*, књ. 4, 40.

²⁸ Исто, 90.

Тако се у једној пјесми пјева о томе како су Турци Кучима побили чобане и заплијенили јагањце, што је за пјевача био повод да истакне у први план један, за епски свијет наше народне пјесме, необичан и риједак повод туге и осветничког изазова. За чобанско-катунску душу кучког заточеника освете био је то извор чини се изузетно снажног и сложеног осјећања. Он је, чобане некако и преболио, готово и опростио, „јербо сам се“, вели, „томе научио“. Осим тога, бол жене мајке може да се ублажи „јуначкијем збором и укором“, обећањем брзе и успјешне освете. Какав лијек и каква утјеха да се понуди срцу мајки оваца; куда се склонити „од овчега гласа жалоснога“? —

Љуцки језик не разумијевају,
матерински осјећај имају.

Стоструким нитима, видљивим, а нарочито невидљивим, ваља бити везан за катун и „пребијеле овце“, па да се бар донекле схвати и разумије туга човјека кога овчје „материнско жалосно блејање“ прогони и у сну. Њему се чини да овце, које га хране и одијевају, „свашта осјећају“, и да се од њега разликују једино по томе што „збориг' не умију“. Пјесник, међутим, сам себи противурјечи кад каже да би се надокнадом штете могао смирити и „утишати“ бол, срамота и жалост мајки жена, али не и мајки оваца.²⁹ Стога се и залаже за освету, заборављајући сасвим на то да је тренутак раније сам рекао да се осветом матерински бол оваца не може стишати ни ублажити. У том погледу много је одређенији, иако не и сасвим одређен, пиперски пјевач Тодор Иков, који је у сличне околности поставио свога јунака чобана Михата.³⁰

У овој пјесми се, такође јавља мисао да би се штете и погибије, које Кучи и њихови противници чине једни другима, могле и на други начин подмиривати. Но, остала је то само жеља, тек покушај да се до правде и поравњања међуљудских рачуна и дуговања дође мирним путем, без „крваве сабље и пољане“. Један ранији покушај прошао је још горе: испратио га је саркастичан подсмјех и чуђење. За тај свијет било је то нешто нечувано, неприродно и немогуће: „Да ни Турчин освети Србина!“, је ли то још ико чуо, је ли то још икад било?³¹ Пјевач је овдје мислио на скадарског везира са којим су кучке војводе од неко доба покушавале да успоставе сношљиве односе и постигну договор да свака на својој страни кажњава убице и друге преступнике.

Јунаци навикнути на један вид тражења и задовољавања правде не могу да схвате нити да прихвате друкчије подмиривање међусобних дугова и потраживања осим онако како је то било одвајкада:

²⁹ Исто, 141—148.

³⁰ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. трећа, Београд, Просвета, 1969, 304—306.

³¹ Марко Миљанов, *Племе Кучи...*, књ. 4, 60.

главу за главу, срамоту за срамоту, жалост за жалост. Глас да се таквим подмиривањем никада не може доћи до правог и постојаног мира, који би и једној и другој страни омогућио да бар мало предахне „од ратова и грдни бојева“ остао је усамљен. Пјесник је, рекло би се, потпуно на страни јунака који поштују племенске традиције, он није у стању да пронађе излаз, да игдје на видик уочи било каква путоказ или свјетло који би га одвели према томе излазу. Он не увиђа бесмисао и безизлаз таквог положаја свога народа, него је сав занесен дивљењем његовој срчаности и вјерности завјету предака. То је, истовремено, и једна од најкрупнијих мана ових пјесама.

Мисао војводе Марка Миљанова издиже се, бар повремено и мјестимично, изнад оваквих схватања и расположења. Дивљење узаврелим ратним пољанама — код војводе бар за тренутак наткрили сазнање и осјећање да се понекад и с једне и с друге стране светило „на ниски начин“, и то и „ноћно и дневно“.³² Ово су, разумије се, снажни извори свјетлости и људскости у војводином казивању, они оплоде цио његов исказ, озаре га изнутра топлином и племенитошћу. Утолико се ова два тока казивања, прика прошлости и племена Куча у народној пјесми и у народној причи, међусобно и разликују.

Свега у двије пјесме овога круга јунаци имају снага да зауставе своје осветничке кликтање и витлање мачевима над савладаном и укрошеном жртвом, да је људски погледају и саслушају, и, на крају — поштеде. Додуше, у једном случају тај је поступак освијетљен снажним религиозним осјећањем и мишљу. Јово Љаковић поклања живот ухваћеном скадарском везиру, али не њему, „но светом Јовану“, хришћанском заштитнику кумства, којим престрављени везир заклиње разјарене Куче да га поштеде. Њихова великодушност затамњена је, донекле, околношћу да спас и милост од Куча тражи лично за себе везир, човјек који је онако охоло и самоувјерено кренуо на њих да их бездушно пљачка и сијече, као и тиме да му они поклањају живот, искључиво, из обзира према божјем угоднику светом Јовану.³³

Други примјер је образложен ширим и људскијим обзирима и, захваљујући томе, пјесма досеже завидну умјетничку висину. Витешки поступак тројице племенских првака, који самохраној и већ довољно учвијељеној мајци и жени враћају заробљеног сина, уноси свјеж дах у ову поезију и уноси нас на моралне висине гдје је далеко зрачније и свјетлије. Јунаци ће осјетити бол мајке из противничког табора, чак их је од њеног жалосног плача и јаука „на живо срце заболело“. Овај дио пјесме поставља њене главне протагонисте изван и изнад слијепих и непомирљивих међусобних омраза, оптужби и обрачуна. Без тога дијела, у коме је људским поступком главара прекинут „јаук тужној мајци“, пјесма би се сасвим изгубила у типизираним приказима свакодневних кучко-турских забевица и крвљења.

³² Исто, 12.

³³ Марко Миљанов, *Племе Кучи* . . . , књ. 3, 71—73.

Овако она доноси извјесно духовно просијање, осјећај смираја који може да се оствари само у љубави и разумијевању.

Тим су се поступком војводе трију сусједних племена морално и душевно уздигли изнад својих противника, што дјелује као већи подвиг од побједи коју су над њима остварили оружјем. Све би Турке војводе без самилости и одмах истријебиле, али како да смакну нејаког Омера, кога онако потресно жали и жуди његова самохрана мајка? Овом се пјесмом сурови међусобни односи између Брђана и њихових иновјерних сусједа не само знатно проширују и продубљују него, што је далеко значајније, оплемењују и хуманизују. Омерова мајка, истина, обриче и шаље војводама бројне дарове, али не стиче се утисак да је добротинство услиједило тога ради, већ из чисто људских побуда.³⁴

ПРИЧА И ПЈЕСМА

Прошлост свога племена војвода Марко је представљао у два упредна тока, у *народној причи* и у *народно пјесми*. *Народну причу* је казивао он сам, по чувењу, запамћењу и сјећању. Поетика његовог казивања најбоље се огледа у ријечима којима нам је представи најдражи извор прича о људима и збивањима из прошлости Куча — Драга Божовића. „Он је, вели, био жива историја свега што се догађало у Брда, Црну Гору, Приморје, Ерцеговину и Арбанију, ка да се у свако село раба. Било је, наставља војвода, још запамтљивије људи, али за озбиљно требало је њега слушат' ће прича. Његов језик не склањаше ни уздизаше приче. Његове ријечи саме се кажевау да су истините“.³⁵ То, другим ријечима, значи да је војвода имао на располагању и овакве и онакве изворе, памтише и усменаре, али да је он уважавао, одабирао и у повјесмо своје приче уткивао само оне ријечи које се „саме кажевау да су истините“.

У пјесмама о „дебелом“ боју на Малом Орљеу и о побједи над Одаверди-пашиом, то је примијетио и војвода Марко, или његов вриједни редактор и сарадник Љубомир Ковачевић, догађаји се „мијешају“.³⁶ То се мијешање, међутим, примјећује, прије свега, на основу поребења тих пјесама са оним што је о тим догађајима војвода сам слушао и знао да се у народу прича. Но, оно што се и без тога може осјетити и примијетити јесте да је у тим пјесмама много тога испретурано, споменуто и приказано тек овлаш, као да се претпостављало и подразумејавало да је читаоцима то већ познато и од раније, па сад нема ни смисла ни потребе то посебно представљати и објашњавати. Данас за већину читалаца тек војводино казивање о овим догађајима чини многа мјеста у пјесмама нешто јаснијим и прегледнијим, па је то и разлог и оправдање да се ова два тока казивања кучке

³⁴ Исто, 40—44.

³⁵ *Племена Кучи*, књ. 3, 210.

³⁶ Исто, 59.

повјеснице нађу један поред другога. Војвода сам каже да у свом казивању намјерно изоставља извјесне појединости, конкретно, имена Куча који су се истакли у једном боју, пошто „ће им се, вели, нај’ имена у народне пјесме“.³⁷ Врло је могуће да су се сличног начела бар у неким случајевима, држали и пјевачи у односу на војводино казивање, неки, можда и посве несвјесно.

Исто то, само *мало друкчије*, или, исто то, *само друкчије*, или, исто то, *али друкчије*, него војвода Марко, казивали су у десетерачким пјесмама његови сусједи, рођаци и савременици. Већина пјесма из овога круга настала је са задатком да буде допуна и својеврсна потврда војводином казивању, да омиљеним гусларским пјесничким премазом поравња и уклони неке напрслине и неравнине, које се у војводином казивању никако нису могле избјећи, будући да је он у сваком тренутку стремио за историјском вјеродостојношћу, прије свега. Ове пјесме, на другој страни, показују да је већина војводиних казивача и пјевача била добро овладала вјештином претакања својих мисли и знања у гусларске десетерце, да су били јако наслушани, а неки, очигледно, и начитани десетерачке поезије.

Основно је, међутим, то да ове пјесме и приче, будући да говоре о истим догађајима, представљају згодну прилику да се боље осјете и разумију сличности и разлике између прозног усменог казивања народне повјеснице, односно традиције. Пјесма, то се одмах примјећује, готово редовно настоји да боље и складније, по својим законима и начелима, организује догађаје, да их учини цјеловитијим, издвоји и јасно назначи почетак и крај. Прича се потом развлачи, обликује и заокругује широко распрострањеним средствима епског пјесничког израза и тако приближава једном одређеном типу.

Осим тога, јасно се показује и на примјеру ових пјесама да догађај и сам по себи мора бити *стваран* за епску народну пјесму, мора имати неопходну моралну, херојску или трагичку висину. Јуначка пјесма не може да хода по земљи пјешке на опнаке, да се пробија кроз драче свакодневног посног и тегобног сељачког живота. Она не може да се бави посве обичним свијетом и збивањима, да застајкује у недоумници куда и како даље да крене. Овим пјесмама се, на жалост, доста често дешава и то, што само говори да ту каткада није било ни правог повода за пјесму, ни истинског пјесничког надахнућа и дара да га одјелотвори.

Тако, на примјер, у пјесми *Књигу пише скадарски везире*,³⁸ нема догађаја значајног и подесног за епску народну пјесму. Нека врста обрачуна, ипак, постоји: противници су укрстили два пријетећа писма, а могућност непосреднијег и жешћег сукоба остала је да лебди као мрачан облак пун громава. До таквог сукоба у пјесми, међутим, не долази мада се о таквим догађајима најчешће и најрадије пјева.

³⁷ *Племя Кучи*, књ. 4, 111.

³⁸ Исто, 25—29.

Пјесма је, можда, настала и уз свјетлост неких стихова из *Горског вијенца*, што би се посебно могло односити на ријечи кучког сердара Пеша који говори да код Турака „молба не помага“, па стога налаже војводи Чубру да везиру на писмо не одговара „меко и понизно“, већ „брцкијем рзом јунакчијем“.

Већина ових пјесама су, у ствари, стиховане хронике и умјетничка снага и љепота им се налази у појединостима: издвојеним мислима, сликама, поступцима, као и у њиховом несумњивом реализму. Тако, на примјер, пјесма *Чета се је мала подигнула*³⁹ нуди на самом свом почетку једну богату и свјежу звучну разгледницу, на којој се катунски живот купа у прозачном планинском јутру. Тај је живот једноставан и крепак, распјеван и преливен циљиком звона и пастирском пјесмом, али, дабоме, и осјенчен притајеном стрепњом да би пјесму и весело кликтање за само један тренутак могли да смијене загушени и упаничени ратни повици и јауци. Да тама од „брзога праха и олова“ може за тили час да закљони јутарње сунце на планини:

Стоји јака уз Оцка корита,
звече звона, пучу цефердани,
а пјевају Арбанаси млади...
по два и два из грла пјевају,
по четири коње разиграју,
а по десет пушке истурају,
пролама се зелена планина.

Кад описују бојеве, појединачне обрачуне и мегдане, чак и они пјевачи који иначе шепају и посрћу, сналазе се доста добро и види се да баш за те појединости имају на располагању највеће залихе подесних ријечи и израза, са свим могућим нијансама и преливима, па и цијеле низове стихова којима се сликају ти призори. Пјевачи настоје да прославе, или макар само помену, све оне који су се у неком боју истакли јунаштвом и хитрошћу. Међутим, кад се бој „згрије“ и „окрупи“, кад противници једни друге у једном те истом боју више пута „поломе“, кад имају прилику да се дозивају и руже, кад се већ „поломљени“ саборци међусобно „искоре“ и противнику се изнова свим снагама опру. Ријечју, кад десетине не само јунака него и „загона“ заслуже да буду опјевани и поменути, пјевач се тада нађе пред великим и често несавладивим тешкоћама. Стога он у таквим случајевима настоји да број оних које изричито помиње и истиче сведе на разумну мјеру, руководећи се при томе, ипак, једним начелом:

„Ко почиње, они се спомине,
и његово прослави се име.“⁴⁰

³⁹ Исто, 56—62.

⁴⁰ Исто, 147.

Сличну мисао, као што је то добро познато, изриче и Његош у *Горском вијенцу* на уста сердара Вукоте. И међу онима који у неком боју погину, поготову ако их је много и на једној и на другој страни, помињу се само оне такозване „перјанице“ и „на мукe круте узданице“. Многе жали и за њима коротује цијело племе, али се у томе никад не прегјерује, чак ни његови најближи не падају у безнађе и очајање. Важно је да је јунак погинуо у јуришу, грабећи славу, да није жалио „живот за поштење“, да се и сам замијенио, да су га његови осветили добро, или да ће то учинити што прије и што боље. Пјесме ће се већ постарати да његово име сачувају од заборава. А већ ко заслужи да се у пјесме помене, пошâ је у „звизезде као сретњи“.41 Славе се и величају и противници, нарочито они који су у боју погинули и посјечени, јер је то посредан вид прослављања и величања оних који су то учинили.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Уз сву рјечитост и несумњиву бистрину њихових састављача и казивача, ове су пјесме, ипак, трећеразредне умјетничке вриједности, а само у оним најбољим случајевима, представљају пјесничка остварења „средње руке“. Оне се нимало, или сасвим мало уздижу изнад опаких и неријетко бесмислених нарави, схватања и збивања о којима пјевају. Та збивања и њихови протагонисти у пјесмама о којима је ријеч нису умјетниковим ставом осмишљени, савладани и постављени у чврсте и прегледне моралне оквире. Њихови творци, једноставно, нису имали слуха и снаге да осјете, издвоје и нагласе оне несвакидашне подвиге, ријечи и поступке својих сународника, оне истинске примјере чојства и јунаштва које је уочавао и славио војвода Марко.

У Кучима „се бројало“, вели војвода, „ко је коме више зла учинио“. „Сви се Срби и Турци мрзе“, наглашава Марко Миљанов Поповић, „кâ обично што се непријатељи мрзе, но Кучи и Турци више но обични непријатељи мрзе један другога“.42 На жалост, и кучке народне епске пјесме не само да то ревносно памте, истичу и набрајају него и величају. У њима нема снаге којом би се, бар за тренутак, винуле до оних висова са којих је војвода Марко слао и овакве поруке: „Не заноси се за велике побједи, које с просутом крвљу земље и градове обарају, но се заноси за мале побједи, тек које божански дишу у миришцу“.43 Војвода је такође био за начело: свак „нека се кади по божјој правди“,44 то јест, како је радио и заслужио, али пјесмом и причом спомен, прије свега, треба сачувати на оно што „се чини гре’ота и штета да се заборави“.45

41 Марко Миљанов, *Сјај легенде*, 147.

42 Исто, 80.

43 Марко Миљанов, *Сјај легенде*, 25.

44 Исто, 119.

45 Исто, 18.

Истини за вољу и ове пјесме постављају своје јунаке редовно у такве околности које их не само изазивају него, најчешће, и принуде „злу зло чињети“. Оне нам, међутим, пружају врло мало појединости по којима бисмо могли слутити и замишљати шта би овај свијет осим тога могао још радити. Не видимо га какав је, чим се бави, о чему размишља и како се понаша кад се не крви и не свети, кад не сијече и не броји турске главе. Освета је ствар света и она подједнако и истовремено обавезује појединца, братство и племе. „Част и срамота једног Куча тицала се свије.⁴⁶ Договор и савез најтеже је било постићи са најближим сусједима. Зато су Кучи, понекад чак истовремено, били у завади са свима око себе, сви су им били противници и непријатељи, „једнако ко се клања или се крсти“.⁴⁷

Мана ових пјесама је и то што о људима и догађајима говоре без оног неопходног одстојања које омогућава да се све то боље одмјери, упореди са сличним и бољим и тако постави на право мјесто. Тако су, врло често, ситни догађаји, а понекад и мали људи, добијали тешко и раскошно, према томе, и неприкладно еписко рухо. Савију се крупни еписки изрази и облици, ријечи и стихови велике снаге и носивости, око свакодневних појава и маленкости, па се тако постижу учинци који се најмање желе.

Тодор Иков Пипер, неких шездесетак година раније, а то није нимало занемарљив временски размак за појаве о којима говоримо, знао је све то далеко боље да одмјери и примјеренијим пјесничким средствима прикаже. При свему томе, нагласимо још једном, мора се имати на уму да се пјесмом друкчије говорило и да се пјесма друкчије примала и доживљавала у првим деценијама прошлога вијека него у задњим. У међувремену велики дио народне поезије прешао је из сфере усмености прво у рукописне, а потом и у штампане зборнике, и тим начином се веома проширио и наметнуо. Нове народне пјесме су стога све више губиле изворна и завичајна обиљежја, нарочито у изразу, и све мање и све рјеђе бивале производ истинског стваралачког надахнућа, а све више постајале резултат наслушаности, или чак и начитаности већ штампаних пјесама.

Сад је постало јасније и далеко прегледније како је и колико кога пјесма прославила и украсила, па су се неки, сасвим природно, осјетили закинутим. Грабењем на брзу руку нових пјесама, настојала се исправити неправда према својим јуначким прецима, према своме братству и племену, а у томе се лако и готово редовно губило осјећање за праву мјеру и истинске вриједности. Раније је пјесма ницала некако сама од себе, као самораст, а од неко доба стале су се чак и наручивати, њихови ствараоци памтити, истицати и награђивати. Све је то само доприносило извитоперивању ове поезије и убрзавало њен нестанак. Крајем прошлог вијека њена задња прибојежишта бијашу управо те, још увијек у знатној мјери затворене племенске заједнице, и оно што је ту поезију некада гушило и спутавало, сада је постало условом и њенога настанка и опстанка.

⁴⁶ *Племе Кучи*, књ. 3, 128.

⁴⁷ Исто, 133.

Већ су тада биле побране готово све пјесме које су усменим пре-ношењем и ширењем биле добиле колективни одгој, односно своје-врсну потврду да им је све, или готово све што им је неопходно за живот у народном усменом предању већ дао њихов творац. У сваком случају: те су пјесме дуже или краће вријеме биле изложене дјеловању најбитније законитости живота и опстанка усмене поезије — *промјенљивости*. Сад је пјесма одмах прелазила у збирке и књиге и тако измицала том строгом и неизвјесном испиту своје умјетничке животности и љепоте.

Summary

FOLK POETRY ABOUT THE PEOPLE FROM KUČI FROM THE COLLECTION OF MARKO MILJANOV

by Ljubomir Zuković

Except for two quite short fragments of a few lines, the work of Duke Marko Miljanov *The Kuči Clan in Folk Stories and Poetry* contains 37 epic poems of about 7300 lines and five lyric poems of 52 lines, two of which also speak of the battles of the people from Kuči with their enemies, for the most part with their neighbors who were of a different faith. In smooth and agile non-symmetric decasyllables, those same events flow on; even the same details and heroes pass by much as they do in the Duke's prose description of the clan history. Meanwhile, the stories and poems in many places, although in the title they are both labeled as *folk*, very differently emphasize and explain many events, occurrences and characters. Indeed, the Duke's narration was inspired by that same desire from which, in great measure, originated heroic folk poetry — to save from oblivion the message that »holy work makes a hero«. His standards are strict and in their strictness convincing and dignified. He disapproves when while speaking or writing about someone or something »you make large glories from small ones«, for in his opinion nothing can »spoil« or »harm« honesty and heroism so much as »adding to« and exaggerating praise. Besides this, poems from this book primarily celebrate vengeance; but from the life and past of his compatriots and neighbors the Duke pointed out and glorified above all honour, after which came bravery and heroism, and lastly, revenge.

The first part of this work is dedicated to vengeance as the basic theme of these poems which were elevated to the level of the main moral principle of battle and life. The second part attempts to perceive and compare the roles which in these poems, in their description of events, are played by individual families, clans and peoples, in order to show the kinds of mutual connections and relations that the writer develops and presents as socio-historic facts. One has the very clear impression that this poetry, from the first to the last line, is first and foremost written from the viewpoint of the clan as an entity, and only secondly from the concept of the larger community of which the clan is a part.

The emphasis and description of the roles of bravery of certain individuals, in general intertwines and intersects with the desire and intention to celebrate mainly the family of Drekalović, which in the greatest number of cases occurs as a synonym for the whole clan. It was shown, however, that there was an oversaturation of these poems of local content, of narrow desires and opinions; thus their stressed clan orientation greatly limits their wider application and essentially subtracts their ability to extend further than the closest Kući neighbor and to reach the wider realm of people and languages to whom they belong. Underlying the poetics there was a very short sighted and quite unsatisfactory aspiration to poetically reshape the reality of life — to collect and preserve from oblivion every event bathed in blood, every wounded and dead person, but with reliable intuition for selection of those events and actions which reach true epic and moral heights. The feeling of noble superiority over the neighboring clans was clung to, but at the same time there is a consciousness that the clan belongs to a wider national unit — Serbian — which is stressed at every opportunity. The poets, however, do not offer a way by which that closed clannish unit could be brought to harmony and freedom.

In the following section of the work it is shown that the sequence of poems in the book does not match even the epic biographies of the characters, and that there are blaring anachronisms; it occurs that one of the same characters is killed more than once in different ways and under different circumstances. It is interesting to note that this can also be seen in the Duke's descriptions. Therefore, it is suggested that the poems be completely logically rearranged.

Using this circle of poems as an example, it can also be easily shown that the contention is without foundation that in the poems from this area »women and love play no kind of role«.

It goes without saying that while considering the noted and other questions we couldn't resist the temptation to evaluate and compare these poems, first, with the poems from neighboring clans and areas, and then, on a wider scope. It is our feeling that from the point of view of artistic range, they do not merit high marks. They are, however, interesting from many other aspects, above all, for historians and theoreticians of epic folk poetry.